

Fărșeroții sînt puțin cunoscuți în lumea aromână, la fel și în cea a cercetătorilor occidentali. Ei au trăit întotdeauna departe de orașele cu progres tehnic nivelator, dispersați în toată Peninsula Balcanică, cunoscuți sub diferite denumiri. Ei înșiși își spun fărșeroți; grecii îi numesc arvanito-vlahi; o mică parte dintre ei, astăzi grecizați sînt numiți caraguni; albanezii îi numesc rãmâni (romani) sau ciobani. Chiar și în interiorul grupului lor, ei sînt încă separați în diferite grupări: mizuchiari, sopani, plisots, etc., în funcție de locurile unde trăiesc sau de felul specific în care pronunță anumite cuvinte.

Fără îndoială de origine iliro-tracă, fărșeroții trăiesc pe teritoriul actual al Albaniei și în imperiul muntos al versanților vestici ai Munților Pindului. O parte dintre ei sînt citați încă din antichitate: Polivius îi menționează sub numele de dassaretos — învinși de către Filip al Macedoniei — în locul unde astăzi se găsesc ruinele faimosului oraș Moscopole, incendiat, jefuit și distrus de către hoardele lui Ali Pașa în 1788. Orașul Pleasa, situat la sud de Moscopole și cunoscut în antichitate sub numele de Pileo, a intrat în istorie după ce a fost asediat și învins în timpul luptelor între Alexandru cel Mare și regele ilir Kliton, în ciuda ajutorului primit de către acesta din urmă din partea ilirilor talantes. De-altfel din acel loc a pornit Alexandru pentru a înăbuși revolta tebanilor, după un marș teribil de-a lungul întregului lanț al Munților Pindului și a Cîmpiei Tesaliene.

O mare parte a acestei populații ilire a fost latinizată după cucerirea romană. Tradiția mai spune că acestei populații latinizate i s-a alăturat un număr important de coloni romani, o mare parte a populației autohtone epirote fiind deportată în Italia după distrugerea statului macedonian.

Limba fărșeroților este un dialect proto-român născut din latina vulgară după asimilarea autohtonilor. Prin dezvoltarea sa foarte lentă, limba fărșeroților rămîne cel mai arhaic dintre idiomurile neolatine, cel care, de-a lungul secolelor, a suferit cele mai puține influențe. Viața retrasă, izolată a fărșeroților le-a a ferit limba de influențele exercitate firesc de limbile altor popoare balcanice, cu o reciprocitate naturală de-alfel — în raport cu alte ramuri ale dialectului aromân, fărșeroții au suferit așadar cea mai mică influență. Cea mai mare parte a cuvintelor străine provin din limba albaneză, adică din vechea iliră, existînd astăzi în aceste teritorii fondul autohton comun celor două ramuri. Cuvinte de origine turcă sînt intrate în aromână după cucerirea Balcanilor de către otomani. Aceste cuvinte se găsesc mai ales în domeniul administrativ, militar, organizatoric, etc.

Puține sînt cuvintele de origine greacă: contactul cu populațiile care vorbeau această limbă a fost într-adevăr relativ întîrziat, în orice caz posterior formării definitive a limbii cotidiene. Trăind în interiorul teritoriilor, cu o economie în mare parte autarhică, fărșeroții au avut cu grecii mai mult raporturi de ordin economic și comercial. De altfel, aceste

Căti steale sânt pi țer

*Căti steali sânt pi țer
Luna, moi luna, luna mea!
Noaptea ard ma dzua cher
Luna, moi luna, luna mea!*

*Dzua cher ma noaptea ard
Luna, moi luna, luna mea!
Nă mutresc dolli la gard
Luna, moi luna, luna mea!*

*Oclli-a tăi ca dauă steale
Luna, moi luna, luna mea!
Sânt mirăchi, mirăchile-a meale
Luna, moi luna, luna mea!*

*Dzua tută scântileadză
Luna, moi luna, luna mea!
Noaptea dorm pi-a tauă față
Luna, moi luna, luna mea!*

raporturi nu puteau fi facilitate, prin însuși faptul că grecii trăiau în principal fie pe malul mării, fie în colonii sau în sedii comerciale cu caracter tranzitoriu. După arheologul Moses Finley, vechii greci nu intrau niciodată în interiorul teritoriilor, mulțumindu-se cu o zonă de activități comerciale sau schimburi nu mai departe de 30 sau 40 de kilometri de la mare. Marea majoritate a cuvintelor de origine greacă au intrat în aromână odată cu școala și cu influența crescândă a preoților, după abandonul limbii latine de către succesorii lui Iustinian. Aceasta explică faptul că, în vocabularul religios, cuvintele împrumutate din greacă privesc doar ritualul liturgic, cuvintele care exprimă credința sînt toate latine, adoptate de către creștinism înaintea ritualizării de origine elenă. Celelalte cuvinte de origine greacă sînt cuvinte cu caracter „modern”, de ordin științific sau tehnic. O bună parte a acestor cuvinte sînt de altfel slave în ținuturile predominant slave, române în nordul Dunării, acolo unde fărșeroții au emigrat după primul război mondial. Cuvîntul „gară” este un exemplu semnificativ: el va deveni „stathmos” pentru cei care locuiesc în Grecia, „stanița” pentru cei din Iugoslavia, „stashone” pentru aromânii din Albania din cauza influenței italiene... și „gară” pentru cei din România!!!

Că Albania este originea fărșeroților, se confirmă și prin numele care le este dat de către greci: arvanito-vlahoi (vlahi de Albania), adică aromâni de Albania, pentru a-i diferenția de aromânii care trăiau și mai trăiesc în interiorul frontierelor Greciei și care sînt pentru greci... hellino-vlahoi latinofoni!!!

De unde vine numele de fărșeroți? Două versiuni încearcă să-i explice originea. Una susține că vine de la un oraș numit Frasari sau Fraseri, situat în Cîmpia Albaneză de la Mizukie, aproape de orașul Colonia. Cealaltă consideră că vine de la orașul Farsala, din Thessalia — Grecia, acolo unde Cezar l-a învins pe Pompei. După bătălie, supraviețuitorii s-au refugiat în munți și au trecut în Albania unde s-au amestecat cu locuitorii deja colonizați și latinizați. Ei au luat numele de „farsaliotes” în amintirea luptei lor. De fapt, nu există pentru moment date istorice sigure, documente care să ateste una sau cealaltă dintre versiuni. Noi înclinăm mai mult către ipoteza conform căreia numele lor provine de la orașul Frasari.

O bună parte a acestor populații neo-latine și-au pierdut și limba și credința după intrarea turcilor în Balcani, și în special în Albania. Fapt aproape unic, exceptînd Bosnia, o mare parte a albanezilor au fost constrînși să treacă la islamism, deși prin natura lor turcii erau destul de toleranți. Aceleași presiuni au fost exercitate asupra populațiilor aromâne creștine. După mitropolitul Ioachim Martinianu, în monografia sa consacrată orașului-martir Moscopole, convertirile forțate încep în timpul lui Kara-Halil Cenderlî, originar din orașul Tsenter. El este cel care creează primele unități de ieniceri, înrolînd cu forța tineri credincioși smulși din familiile lor. De bună voie sau siliți, o parte a credincioșilor și-au renegat credința și, cu timpul, limba. S-a înregistrat un număr foarte mic de reîntoarceri la creștinism cînd s-a ivit posibilitatea, adică atunci cînd au încetat răpirile copiilor. Astfel o mare parte a fărșeroților, mai ales cei care trăiau în regiunile de colină sau cîmpie, au fost asimilați de majoritatea albaneză.

Dintotdeauna aromânii au avut ca principală ocupație creșterea oilor și a cailor. Ei nu au ignorat nici meseriile artizanale și nici comerțul. Pe vremea cînd Balcanii nu erau divizați de frontiere artificiale, pe vremea ocupație turce, în mod paradoxal, turmele lor străbăteau toată Peninsula. Vara în munți, iarna la cîmpie sau la malul mării, puteau fi găsiți de la Avlova pînă la Adrianopol, de la Arta pînă la Bitolia, de la Niș pînă în Rhodope, de la Berati pînă în Munții Parnassului sau în Acarnanie (menționați de poetul Costa Kristali sub numele de caraguni — vezi Apana de K. Porfiri).

Stăpîni peste „celnicati”-urile lor, războinici renumiți și temuți, ei erau invidiați de unii și temuți de alții în întreaga Peninsulă. Nu amintim aici decît faimoasele familii de sulioți Giavella, Zidru sau faimoșii „celnics” (șefi de clan) Giuvara sau Pitulea, care, înaintea

înfrîngerii turcilor au pregătit în felul lor, între mulți alți aromâni, revoluția care s-a soldat cu crearea statului... grec, albanez, etc.!

În triburile lor, fărșeroții trăiau izolați de lumea care îi înconjură. Nu se amestecau cu alte etnii, nu acceptau nici măcar să-și căsătorească copiii cu copiii altor triburi aromâne. Li se părea atît de neconceput, deplasat și degradant ca un fărșerot să se căsătorească cu o străină, încît atunci cînd unul dintre ei a luat de soție o grecoaică, Armiro i-au cîntat nefericitului: „*Lai Nisas 'tiancllidă dera, Va-ț grească hilli patera!!!*” („Lai Nisa, blestemată fie soarta ta, fiii tăi să te numească Patera”, „patera” fiind cuvîntul grec pentru tată).

Astfel, grație acestor comportamente, este ușor de înțeles cum au putut supraviețui limba, obiceiurile și cîntecele lor, căroră nu li se seamănă nimic (cu excepția unei părți a albanezilor care cîntă precum fărșeroții, ceea ce probabil dovedește rădăcini comune foarte vechi).

Dacă astăzi cineva ar dori să găsească într-o cartă fărșeroții sau ceilalți aromâni, nu ar reuși. Ca și alte minorități, ei au cunoscut același destin impus de către cei „mari” fără să li se ceară părerea. Din ziua în care, după Războiul Balcanic, Balcanii au fost divizați în patru state, viața fărșeroților a fost bulversată. Obișnuiți să călătorească cu trupele lor fără stăpîni, liberi de orice constrîngere, ei s-au trezit dintr-o dată îngrădiți, încarcerați în limite absolut arbitrare. De-atunci înainte, părinți și prieteni nu se puteau întîlni decît dacă dispuneau de un pașaport!!! Frontierele teritoriale au fost dublate de frontierele șovine, statele moștenitoare ale resturilor turcești detestîndu-se încă și mai mult ca înainte.

Fără limbă scrisă nu se poate face istorie. Ne dăm seama mai bine astăzi, în plin curent unificator european, de dificultatea de a se afirma altfel decît ca cetățean al unui stat recunoscut diplomatic. Astfel, nu există aromâni în Grecia. Doar greci... latinofoni bilingvi!!!

Fără istorie scrisă, într-un secol în care scrisul a înlocuit orice formă de memorizare, vorbitorii minoritari sînt sortiți dispariției. În timp ce reprezintă aproape două milenii de limbă latină, poate cea mai veche din Europa, fiind un tezaur de cuvinte foarte vechi, graiul fărșerot este pe cale de dispariție. Și nu civilizația tehnocratică este cea care îl va salva.

O dată pășunile pierdute, pămîntul a intrat în proprietatea diferitelor state. Turmele au fost vîndute, păstorii și-au aruncat șubele, toiegele și fluierile și au luat drumul străinătății, departe de Mizuchie, Bitolia și de Farsala, plecînd să caute, sub alte constelații — în România, Australia, dincolo de mări, în îndepărtata Americă — șansa unei vieți distruse pentru totdeauna aici. Dar acolo...

Llia pădurea frăndza s'da / Cucu nu s'avdi iuva.

Pădurea se înfrunzește și totuși / Niciodată nu se aude cîntecul cucului.

Și se pierd tradițiile și limba. Și încetul cu încetul dispar cîntecele. Împrăștiati în lume, fără școli, obligați să învețe limbile țărilor unde trăiesc, fărșeroții, ca și alți aromâni, se sting vîzînd cu ochii. Și cei „mari” se fac că nu văd.

Cîntecele fărșeroților sînt, în felul lor, un fel de „cîntec de lebedă”, un strigăt de alarmă pentru o comoară amenințată cu dispariția, pentru o moștenire fără moștenitori, o tradiție milenară care se află pe marginea prăpastiei. Într-o zi, poate, cei care și-au uitat originile și limba, vor dori să știe unde le sînt rădăcinile, să înțeleagă cine erau acei misterioși „valahi”. Vor regăsi în culegerile de cîntece vocea unui străbun, a unei străbunici sau a unui tată, de mult timp stinși.

Pentru cercetători, aceste cîntece reprezintă o comoară inestimabilă, deoarece ele amintesc o mare parte a limbii latine vulgare, adusă din acea parte a Adriaticii de către coloni sau legionari și transmisă iliro-tracilor. În acest dialect există încă cuvinte care nu mai circulă în nici o altă limbă neo-latină contemporană.

Cîntecul fărșerot nu seamănă cu nici un alt cîntec. Nici o influență străină nu i-a alterat forma arhaică, așa cum era ea probabil cîntată cu secole înainte. Ceea ce pare curios, cînd analizăm aceste cîntece, este caracterul lor neterminat, în pofida rădăcinilor foarte vechi. Ceva

pare să le lipsească. Neavînd o limbă scrisă proprie, fărșerotul „făcea un cîntec” de fiecare dată cînd o ocazie îl cerea. Pentru ca să rămîna în memoria colectivă, pentru ca generațiile viitoare să aibă cunoștința de ceea ce s-a petrecut și nu trebuie să fie uitat. Dar nu totul era spus pe față, ceva parcă rămînea întotdeauna ascuns, ceva ce nu putea fi descifrat decît de către cineva care cunoștea obiceiul, care aparținea neamului. Nu se cunoaște „creatorul”, „poetul”, cel care „a făcut cîntecul”. Nu se știe care a fost versiunea originală, nici modificările survenite de-a lungul timpului. Cîntecul fărșeroților rămîne „deschis”. Oricine poate, fără nici o problemă, să adauge un cuvînt, să modifice un vers sau chiar să schimbe rima unei întregi strofe dacă așa crede de cuviință. Într-un alt sat același cîntec se poate referi la un fapt similar avînd personaje diferite. Structura cîntecului va rămîne aceeași, cîteva detalii vor fi modificate: aici va fi cîntecul de la Nissa, altundeva, cel de la Cola... și evenimentul va intra anonim în memoria colectivă, ca patrimoniu comun.

Cereri, rugăminți, informații, dureri sau bucurii, amintiri sau plîngeri, toate vor fi spuse în puține cuvinte, lăsîndu-i celui care ascultă grija de a descifra mai mult decît spune cîntecul. Un fel de cod, de carte de vizită ce pare ascunsă, așteptînd să fie citită, decodată. Din această cauză, în comparație cu alte grupuri aromâne cîntecul fărșerot este mai mult „spus”, decît cîntat. Cîntecul este „spus”, cum erau spuse epopeele aezilor din antichitate, cum erau spuse saga-urile nordice și mitologiile indiene înainte ca omul să descopere semnele, grafica și, în cele din urmă, alfabetul, scrisul. Istoria „obiectivă” putea fi scrisă. Fărșeroții nu aveau limbă scrisă. Ei s-au mulțumit cu cîntecul spus. Ei disprețuiau istoria, au „sabotat-o”, cum a spus un filosof român.

Cîntecul fărșerot este polifonic, dar nu în sensul polifoniei unei opere. Rolul principal este susținut de către un „solist”, unul dintre cei care au vocea cea mai frumoasă. Funcția sa este de a începe cîntecul. După cîteva măsuri intervine un solist secundar pentru a „întrerupe cîntecul” și a-l duce mai departe. Primul poate să-l acompanieze sau să se retragă, tăcînd. Odată ce solistul secundar a cîntat cîteva măsuri, intră în cîntec restul grupului. Dar fără cuvinte. Ei se mulțumesc să „țină vocea”. Toți vocalizează pe o singură voce, un E-E-E la unison, pînă cînd solistul secundar își termină strofa. După aceea primul solist începe o nouă strofă, dacă nu intervine o a doua echipă între timp. Cîteodată grupul este cel care începe vocalizarea unui E, pregătind într-un fel terenul pentru primul solist. Grupurile sînt masculine sau feminine, foarte rar mixte. La prima vedere, cîntecul dă impresia de monotonie. Dar armonizarea polifonică este atît de frumoasă încît auditoriul se lasă purtat de ritm și de sensul ascuns al melodiei și rămîne fermecat. Secolele scurse au menținut cele mai frumoase cîntece, cele în care estetica și pudoarea amoroasă au cizelat o lirică pastorală admirabilă, de o mare valoare, și au făcut din toate aceste tradiții o autentică moștenire iliro-tracă și romană.

Nu avem intenția să facem aici o analiză critică a cîntecului fărșeroților. Nu este nici scopul și nici competența noastră. Alții, muzicologi sau filosofi, au sarcina de a se apropia de aceste comori cu competența necesară, de a le aduna pe cît posibil și de a le studia corespunzător. Astfel, cei care vor veni după noi, în absența limbii vorbite, vor avea cel puțin acces la moștenirea strămoșilor lor, vărsată în patrimoniul comun al culturii europene. Noi ne mulțumim să spunem că dincolo de cîntec, în cuvintele sale se ascund poeme foarte frumoase, cu ritm și rimă specifice. Prin obiceiul lor de a exprima totul prin această formă lirică, fărșeroții au cîștigat reputația de a fi veseli și fără griji, cum spune cîntecul lor: „Fărșerotul fără griji, cîntă noapte, cîntă zi”.

Puține cîntece au fost publicate. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, filosoful Gustave Weigand, în studiul „Die Aroumunen”, în special în al doilea volum, publică o serie de cîntece din regiunea Moscopole și din sudul Albaniei. Take Papahagi va publica și el cîteva în antologia sa. În ambele cazuri, ortografia rămîne aproximativă. În 1937, muzicologul Ioan Caranica publica 130 de cîntece aromâne între care o duzină de cîntece fărșerote al căror text

este însoțit de transcrierea sa muzicală. După această dată, nu se cunosc alte tentative și, mai ales, alte cercetări etnologice și lingvistice care să folosească metode moderne de investigare.

Paradoxal, cântecul folcloric tinde să dispară din cauza civilizației moderne contemporane, a dispersiei fărșeroților în comunități care au alte tradiții și reductibile mijloace de asimilare. Și în același timp, în diferite țări, intelectuali fărșeroți încep să scrie o poezie dialectală de o valoare indiscutabilă.

Inițiatorul acestei mișcări a fost Constantin Belimace, fărșerot din Bitolia, al cărui poem „Părintească Dimândari” a devenit aproape imediat imnul aromânilor. Era prin 1880. Între cele două războaie, printre alții, erau menționați poeții Vasile Musi, Nicolae Babu și L. Boga. Astăzi o întreagă pleiadă de poeți scriu în aromâna fărșerotă. Ei sînt împrăștiați în diferite țări, acolo unde i-a aruncat destinul, acolo unde au găsit o posibilitate de supraviețuire, de integrare neforțată. Cei mai mulți dintre ei trăiesc în România, alții în Statele Unite, Franța, Grecia și Iugoslavia. Am putea cita, în ordine alfabetică: D. Bacu, Cola Caratana, Hristu Candruveanu, Constantin Colimitra, Atanase Nasta, D. Pariza, Ahilea Tasse, Vasili Todi, etc. Am omis intenționat numele celor care, integrați și asimilați în diferite culturi, scriu astăzi doar în alte limbi decît dialectul fărșerot.

Din păcate, date fiind toate aceste condiții nefavorabile, ei sînt privați de un centru cultural catalizator. Le lipsește posibilitatea unei expresii comune, a unei reviste sau a unui periodic unde ar putea să-și facă cunoscute creațiile, dînd tinerilor intelectuali de origine fărșerotă mai multă speranță, pentru ca ei să se angajeze pe calea salvării limbii lor într-un moment cînd Europa descoperă inestimabila valoare a tuturor comorilor culturale ascunse în idioamele sau în limbile puțin cunoscute.

În ciuda a tot, se confirmă încă o dată un vechi dicton fărșerot:

Nu chiari una pădure / Fidănilii cînd acresc.

adică

Pădurea nu piere / Cînd vlăstarele apar.

Traducere de Mihaela Ignat

*

Gogu PADIOTI, folclorist aromân, ale cărui cercetări constituie un efort de recuperare și conservare a culturii aromâne, în proporție covârșitoare orală. Amintim dintre contribuțiile sale volumul „**Căntiți Fărșerotești**” (1991).

Textul este traducerea prefetei franceze a autorului la antologia „**Căntiți Fărșerotești**” (Atena, 1991).